

# Grensproblemen aan de bovenrivieren in de 18e eeuw<sup>1</sup>

---

G. P. van de Ven

---

## Ten geleide

Rivieren in een grensgebied kunnen vele problemen opleveren. De rivier kan de grens vormen. Er komen dan zaken aan de orde als: waar precies ligt de grens? Ligt hij in het midden van de rivier, loopt hij langs een van beide oevers, ligt hij midden in de vaargeul, of behoort de vaargeul toe aan slechts één staat. Nederland kent dergelijke problemen bij de Wielingen, de vaargeul van de Schelde en bij de vaargeul in de Dollard.

Een ander soort probleem kan zich voordoen als in het grensgebied waterstaatswerken moeten worden uitgevoerd. Zo heeft men in Nederlands Limburg het Julianakanaal gegraven, omdat men vreesde niet met België tot overeenstemming te kunnen komen over de kanalisatie van de grensrivier de Maas. In dit artikel willen wij vooral ingaan op de moeilijkheden, die in de 18e eeuw zijn ontstaan met Pruisen over de uitvoering van waterstaatkundige werken in het gebied van de bovenrivieren. Deze problemen werden vooral veroorzaakt door het ingewikkelde grensverloop aldaar. Overleg werd bemoeilijkt omdat er in beide nabuurstaten een geheel verschillende bestuursstructuur was ontstaan. Aan de ene kant van de grens lag de statenbond van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën met zijn tradities van een groot aantal bestuurders, een klein aantal ambtenaren en van een verregaande autonomie van de bestuurslichamen op lager niveau. Aan de andere kant van de grens lag Pruisen, een absolute monarchie, die in diezelfde 18e eeuw was uitgegroeid tot een gecentraliseerde ambtenarenstaat.

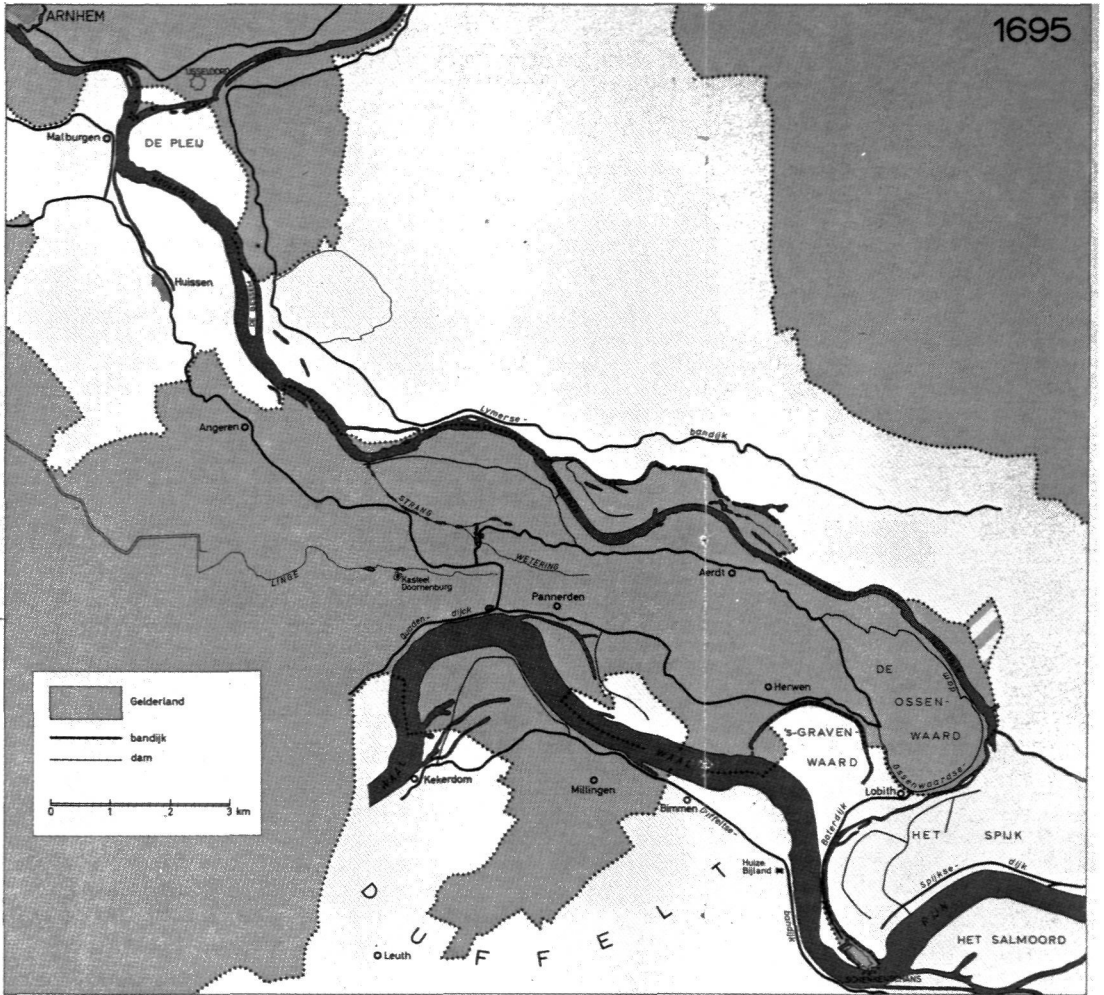
Een derde categorie problemen ontstaat als een rivier door verschillende staten stroomt. Zo zijn er in de laatste decennia tussen Nederland en Frankrijk conflicten ontstaan over de zoutlozingen in de Rijn. In de 19e eeuw waren er tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Duitse Rijnsoeverstaten problemen over het geschikt maken van de Rijn als scheepvaartweg. De conflicten tussen de verschillende Nederlandse provinciën in de 18e eeuw kan men ook

tot deze categorie rekenen. De provinciën waren toentertijd soevereine staatjes, die onafhankelijk van elkaar waren. De onvolkomen waterstaatkundige toestand zoals die toen in de provincie Gelderland bestond, had echter ook gevolgen voor de beveiliging tegen overstromingen in de lager gelegen provinciën Holland, Utrecht en Overijssel.

## De bovenrivieren in de 18e eeuw

In Nederland heeft het begrip bovenrivieren twee betekenissen gehad. Thans wordt er onder verstaan het gedeelte van de rivieren waar eb en vloed niet merkbaar zijn. In de 18e eeuw verstond men onder bovenrivieren het riviervak waar de onverdeelde Rijn zich in Waal, Rijn en IJssel splitste. Dit gebied behoorde deels tot Gelderland, deels tot het hertogdom Kleef, dat in bezit was van de Pruisische koning en vanuit Berlijn bestuurd werd (figuren 1 en 2).

Waterstaatkundig was er in de 18e eeuw een chaotische toestand ontstaan. Nog in 1695 lag de Rijnsplitsing bij Schenkenschans (figuur 1). De situatie daar was toen zo ongelukkig geworden dan 90% van het Rijnwater in de Waal terecht kwam. Hierin kwam verbetering toen onder leiding van de provinciën Gelderland, Utrecht en Overijssel gezamenlijk het Pannerdens Kanaal in 1707 tot stand kwam. De Nederrijn kreeg nu genoeg water om scheepvaart mogelijk te maken. Spoedig echter deden zich nieuwe onvoorziene problemen voor. Het vermogen van het Pannerdens Kanaal nam zo toe dat er nu teveel water de Nederrijn en IJssel afkwam. Daarbij kwam nog dat het kanaal rond 1750 niet de enige bovenmond voor Nederrijn en IJssel was. Bij hoog water kreeg de Nederrijn nog veel water toegevoerd via de oorspronkelijke bedding, thans Oude Rijn geheten. De eens verzande bovenmond hiervan was na 1700 aanmerkelijk verruimd zodat ze weer functioneerde (figuur 2, nr. 3). Dijkdoorbraken in het gebied van de bovenrivieren zouden de zaken nog erger maken. Hierdoor was sinds 1740 een enorme Waalbocht bij Herwen ontstaan (figuur 2, nr. 2), die zich steeds verder naar het noorden uitbreidde. Men was beducht dat deze bocht de Oude Rijn bij Aerdt zou bereiken, waardoor naast bestaande bovenmonden als

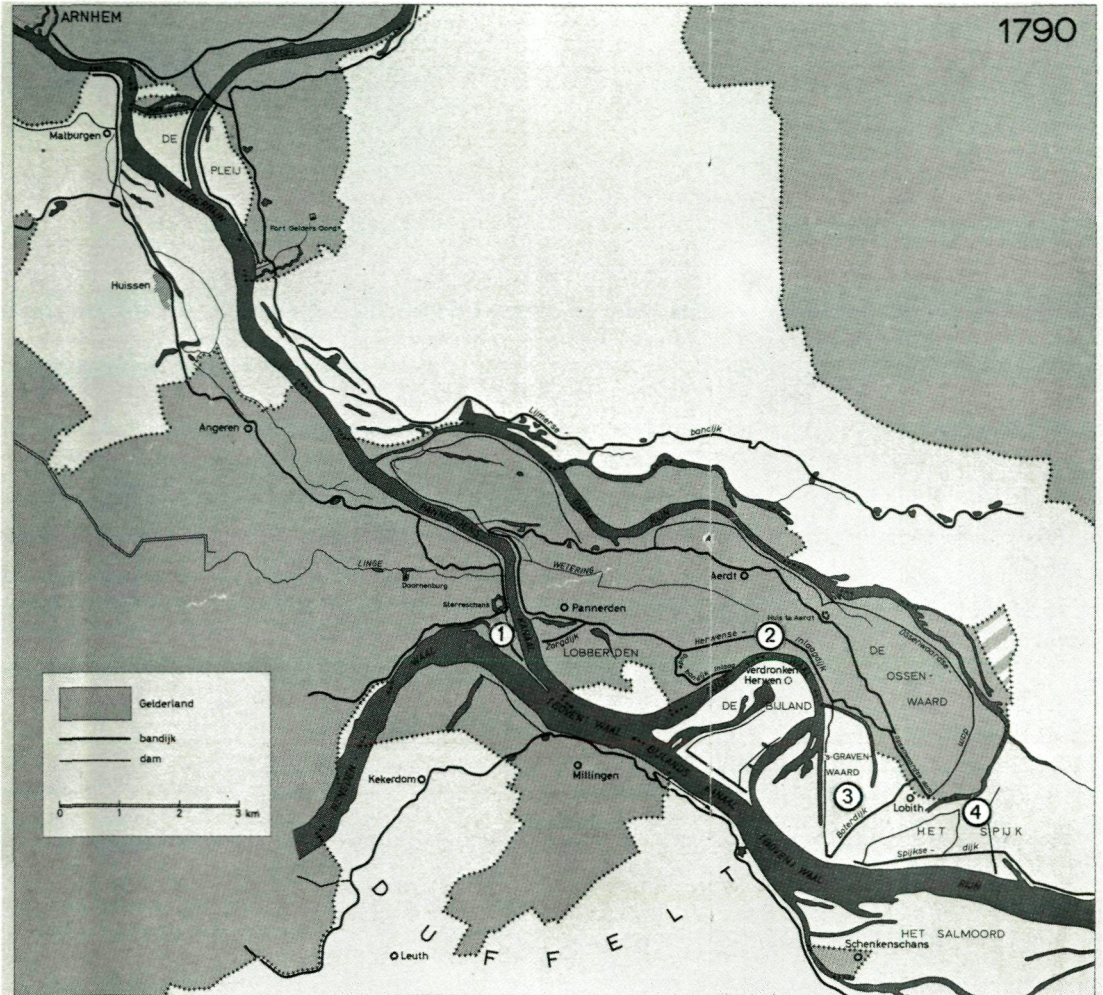


**Figuur 1.** Het gebied van de bovenrivieren in 1695

het Pannerdens Kanaal en de Oude Rijn nog een derde bovenmond voor de Nederrijn zou ontstaan. Zelfs dreigde op Kleefs gebied zich een vierde bovenmond te vormen. De zich daar bevindende Spijkse dijk bezweek herhaaldelijk en op het Spijk werden al geulen uitgeschuurd (figuur 2, nr. 4).

De zorgelijke situatie hield in dat er bij hoog water oncontroleerbare grote hoeveelheden water via Nederrijn en IJssel werden afgevoerd. Een bijkomend nadeel was dat de rivieren in zo

slechte staat verkeerden dat ze de hoge watertoevoer niet konden verwerken. In het zomerbed lagen vele zandbanken en er werden door de overeigenaren vele kribben uitgestoken ten einde zoveel mogelijk land aan te winnen. In het winterbed probeerden eigenaars van de gronden in de uiterwaarden hun land zo lang mogelijk tegen wateroverlast te beschermen door hoge zomerkaden aan te leggen. Ook werden heel wat bouwsels opgericht, vaak op kunstmatige verhogingen, en tal van wilgenbossen aange-



**Figuur 2.** Het gebied van de bovenrivieren in 1790

legd. Herhaaldelijk dreigden er overstromingen, in het bijzonder als er met de zandbanken als aangrijpingspunt ijssdammen gevormd werden.

In Holland en Utrecht was men vooral bezorgd dat de Lekdijk bovendams zou doorbreken (figuur 3). Hierdoor zou een groot gedeelte van Holland en Utrecht lijden onder overstromingen. Op korte afstand doet zich in het Hollands-Utrechtse laagland een opmerkelijke niveaudaling voor van + 4 m AP naar enkele meters onder AP. In dit gebied was in de loop der

eeuwen een bijzonder ingewikkeld waterstaatkundig stelsel van polders en droogmakerijen tot stand gekomen. Dit geheel liep nu gevaar, bij een doorbraak van de Lekdijk, volledig geïnundeerd te worden. Herstel zou minstens jaren vergen en het stond nog te bezien of deze welvarende streek ooit zo'n ramp te boven zou komen.

Ook in het gebied van de bovenrivieren zelf was er herhaaldelijk gevaar voor overstromingen. Vanaf 1765 lag het gebied van de dorpen

Pannerden, Herwen en Aerdt geheel open voor de volgende overstroming (figuur 4). Ook de gebieden van de koning van Pruisen liepen gevaar. Pruisen was dus direct belanghebbende bij een stabiele waterverdeling tussen de Rijn-takken.

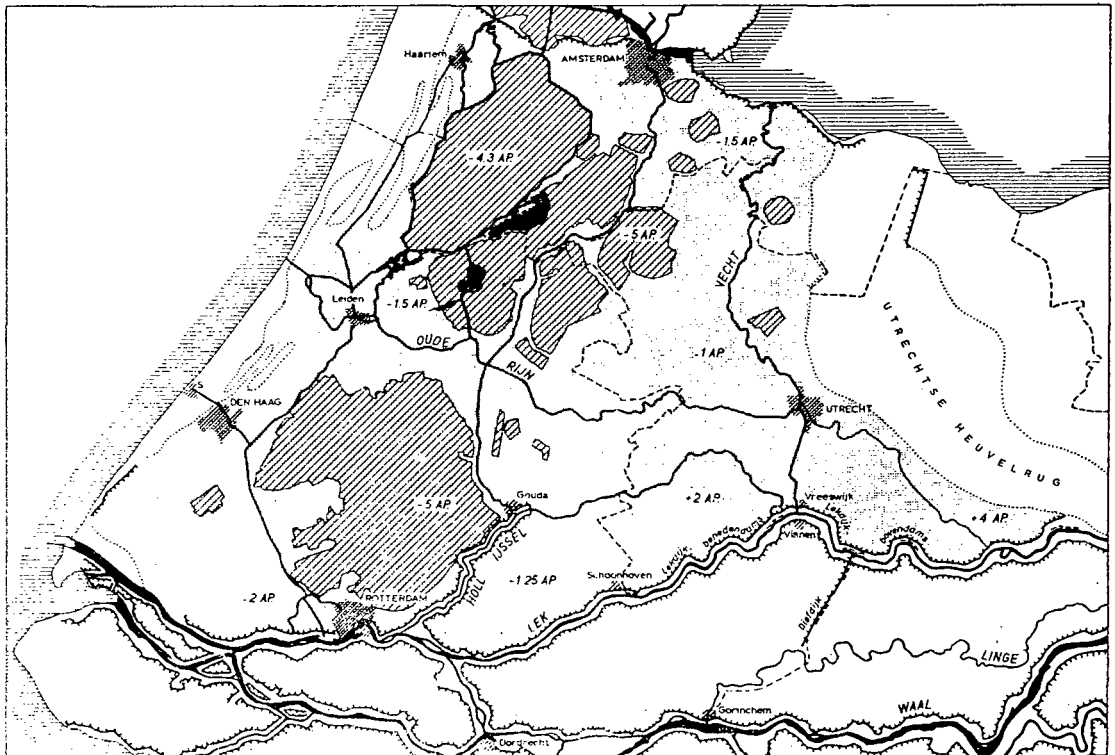
**Enige aspecten van het Waterstaatsbestuur in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het Koninkrijk Pruisen**

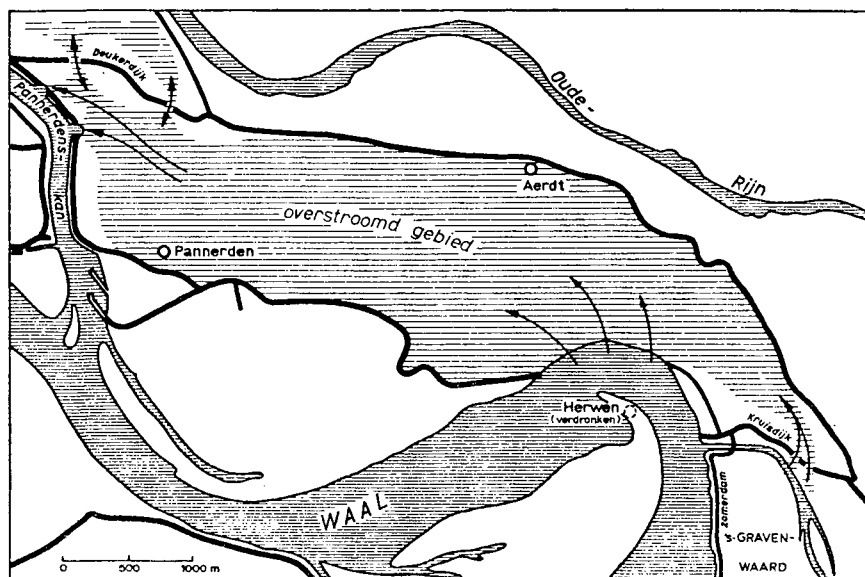
De Nederlanden toonden vaak meer de kenmerken van een losse statenbond dan van een bondsstaat. Daar komt nog bij dat men de gewesten zelf ook niet mag voorstellen als homogene eenheden. Met enige overdrijving kan gesteld worden dat ook zij weer federatief waren opgebouwd. En dan denken wij niet alleen aan Gelderland met zijn drie kwartieren. Ook in de andere provinciën vormden steden, plattelandsambten en waterschappen bestuurlijke eenhe-

den die in hoge mate zelfstandig waren. De provinciën die belang hadden bij een goed beheer van de bovenrivieren waren Gelderland, Holland, Utrecht en Overijssel. Een afdoende verbetering hiervan vereiste dan ook samenwerking tussen deze provinciën.

In Gelderland, als hertogdom het eerste gewest van de Republiek, had men sinds 1707 uit de drie kwartieren een commissie gevormd, de 'Gecommitteerden tot benificering van Nederrijn en IJssel', die in de praktijk namens de drie provinciën Gelderland, Utrecht en Overijssel het Pannerdens Kanaal beheerde. Na 1745, toen Holland bij de werken betrokken raakte, onderhielden deze Gecommitteerden namens alle vier provinciën de nieuwe Spijkse Dijk van 1745 en namens de provinciën Gelderland, Holland en Utrecht een aantal werken uit 1749 tot vernauwing van de bovenmond van het Pannerdens Kanaal. Voor de technische kanten van de werkzaamheden, zoals het maken van bestek-

**Figuur 3. Overstromingsgevaar in Holland en Utrecht bij doorbraak van de Lekdijk Bovendams**





**Figuur 4.** Het gebied der drie dorpen in 1770. Dit gebied werd al vanaf 1764 door de rivieren overstromd. Het dorp Herwen werd in 1764 opgegeven. De Waalmeander lag in 1770 al ten noorden van Herwen

ken, konden de Gecommitteerden een beroep doen op de landmeters van de Gelderse Rekenkamer.

Holland was het gewest dat zich na 1740 het meest intensief met het rivierenbeheer en in het bijzonder met het beheer van de bovenrivieren bemoeide. Na 1740 had zich een bestuur voor de grote rivieren ontwikkeld. De instelling van dit bestuur was onder druk van onderaf tot stand gekomen, uit bezorgdheid voor overstromingen. Na 1741 hadden de colleges van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland, Delfland en Schieland in brieven aan de Staten van Holland keer op keer gewaarschuwd, dat het bestaan van hun districten 'aan een zijden draad' hing en dat maatregelen tot rivierverbetering niet langer konden wachten. De creatie van een 'Lands'waterstaat is zo tot stand gebracht in overeenstemming met deze machtige waterschappen.

Doordat verhalen betreffende de onderhandelingen hierover, inclusief rapporten met bijbehorende kaarten, integraal in de gedrukte resolutieboeken van de Staten van Holland zijn

opgenomen, raakte heel de regentenstand met deze problematiek bekend. Maar ook de ontwikkelde burgerij interesseerde zich voor de kwestie. Naar aanleiding van grote overstromingen ontstonden telkens in verschillende steden uit de burgerij comités tot hulpverlening. De nuchtere burgerman, in deze eeuw steeds meer ontvankelijk voor 'redelijkheid' als norm voor menselijk gedrag, ging zich afvragen of de waterstaatszorg niet efficiënter georganiseerd diende te worden. Jan Wagenaar, die in het Amsterdamse comité van hulpverlening na de overstromingsramp van 1740-1741 zitting had, behandelde in zijn ruim verspreide *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden* uitvoerig de problematiek van de grote rivieren. Ook in de *Nederlandsche Jaarboeken* werd uitvoerig op onderhandelingen over de rivierverbeteringen ingegaan.

Niet alleen voor rationele aanpak pleitte een verlichte burgerij; deze bleek ook gevoelig voor een ander aspect van de Verlichting, namelijk het bewustzijn dat de redelijke mens diende in te grijpen op allerlei terrein, dat met het wel-

zijn en geluk van heel de mensheid had te maken. Ook in het welvarende Holland werd naast bezorgdheid voor een rationele economie thans ook gedacht aan even rationeel te realiseren overheidstaken met betrekking tot het maatschappelijk welzijn. Zo kon de bezorgdheid voor de grote rivieren gedurende de 18e eeuw in Holland tot resultaten leiden, omdat de Verlichtingsmentaliteit tot moderner bestuursopvattingen disponeerde.

In Holland was de rivierzorg namens de Staten toevertrouwd aan het dagelijks bestuur van de Gecommitteerde Raden. Toen na 1744 Holland regelmatig overleg met de andere gewesten over de bovenrivieren ging voeren, werd door de Hollandse Staten voor dit overleg een commissie benoemd, de 'Gecommitteerden, tot de Saaken van het Pannerdensche Canaal en de Spijsche Dijk'. Van deze commissie was in 1760 nog één commissaris overgebleven. Tezamen met afgevaardigden uit de Gecommitteerde Raden vormde hij het dagelijks bestuur van de bovenrivieren.

De Hollandse afvaardiging naar het intergewestelijk overleg te Arnhem was vooral betrokken bij het ontwerpen en de financiering van van nieuwe werken. Vanaf 1752 konden zij zich laten bijstaan door een ambtenaar in vaste dienst, de 'Inspecteur-Generaal van 's-Lands (= Hollands) rivieren'. Dit ambt was een deeltijdfunctie. De eerste bekleder was prof. J. Lulofs, hoogleraar te Leiden; zijn opvolger Christiaan Brunings had een leidinggevende functie in het hoogheemraadschap Rijnland. Voor de werkzaamheden lieten zij zich verder incidenteel bijstaan door andere beambten, in dienst van de Hollandse waterschappen.

Utrecht en Overijssel speelden na 1750 slechts een ondergeschikte rol. Utrecht had na 1750 wel regelmatig deelgenomen aan het overleg, maar weigerde na de grote uitgaven aan het Pannerdens Kanaal nieuwe verplichtingen op zich te nemen. Overijssel nam niet deel aan de onderhandelingen, maar droeg wel bij aan het onderhoud van enige werken.

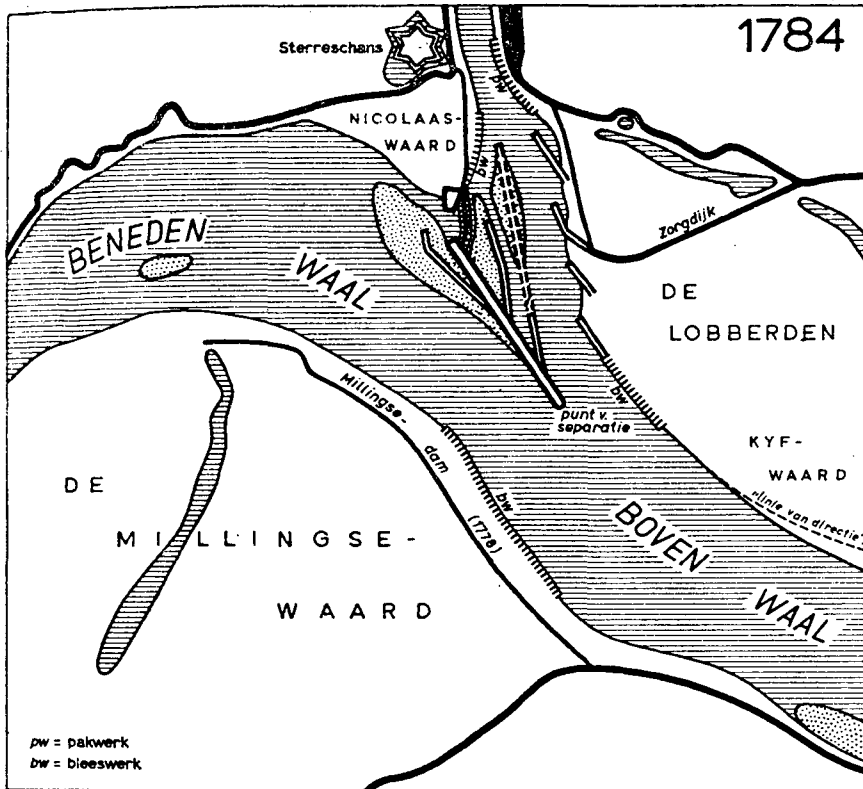
De bijdragen in de kosten van de werken werden over de verschillende provinciën omgeslagen. In principe was de verdeling overeenkomstig de verdeelsteutel volgens welke de gewesten in de Generaliteitskas bijdroegen. Om-

dat bij de uitvoering van de werken iedere keer andere provinciën waren betrokken, moest er toch iedere keer een andere verdeelsteutel worden toegepast (figuur 5). In totaal hebben de verschillende gewesten de volgende bijdragen voor het maken en voor het onderhoud van waterstaatswerken aan de bovenrivieren verstrekt: Gelderland 1,1 miljoen gulden, Holland 1,65 miljoen gulden, Utrecht 0,4 miljoen gulden en Overijssel 70.000 gulden.

Pruisen ontwikkelde zich in dezelfde tijd tot een gecentraliseerde eenheidsstaat. Hoewel het een uithoek van zijn landen betrof, wilde koning Frederik II de Grote (1740-1786) ook hier de welvaart bevorderen. Na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) werden door gerichte maatregelen landbouw, handel en nijverheid bevorderd. Zijn regering stimuleerde overal, van Oost-Pruisen tot in de landen van Kleef, de uitvoering van ontginningen en de stichting van nieuwe dorpen. Hij was er dan ook de man niet naar om zijn landen aan overstromingen prijs te geven. In 1751 en 1753 had de koning zich persoonlijk op de hoogte gesteld van de overstromingsrampen die zijn Kleefse gebieden getroffen hadden. Hij werd er hierdoor van overtuigd dat in de toekomst rampen niet alleen voorkomen konden worden door de bandijken te verhogen, maar ook dat het winterbed van de rivier gereguleerd moest worden, dat wil zeggen geschikt gemaakt voor grote afvoeren.

Direct na de Zevenjarige Oorlog werd het ambt van de 'Ober-Deichinspector' ingesteld<sup>2</sup>. Op deze post werd de bekwame Bilgen benoemd. Tevens werd bepaald dat uit de inkomsten van de landsheerlijke domeinen een 'Wasserbaukasse' gevormd moest worden waaruit de uitgaven voor de regulering van de rivier bekostigd konden worden. Door doelgerichte maatregelen is de Rijn tussen Duisburg en de Nederlandse grens tussen 1770 en 1800 inderdaad gereguleerd. Veel bochten werden afgesneden, er werden voor de stroomgeleiding nieuwe kribben aangelegd, zandbanken en eilanden verdwenen door deze stroomgeleiding. Ook werden de hoogten in de uiterwaarden afgegraven.

Een tweede maatregel van de koning was dat in 1767 een algemene verordening op de waterschappen in het hertogdom Kleef werd uitgevaardigd. Voor wat de inhoud en het karakter



Figuur 5. De werken aan de bovenmond van het Pannerdens Kanaal

Aan de bekostiging van de werken aan de bovenmond kan men duidelijk aflezen hoe ingewikkeld de financiële regelingen voor aanleg en onderhoud waren. Aan dit kanaal is vanaf 1705 gewerkt. Het gedeelte ten noorden van de Sterreschans was tussen 1705 en 1707 aangelegd door Gelderland, Utrecht en Overijssel. In de aanlegkosten had Gelderland 37,5% voor zijn rekening genomen, Utrecht 39% en Overijssel 23,5%. Nadat Overijssel weigerde nog langer onderhoudskosten te betalen, nam Gelderland noodgedwongen het Overijsselse deel over en betaalde in het vervolg 61% van deze kosten.

De Zorgdijk en twee kribben aan de oostzijde van het kanaal waren in 1749 aangelegd en sindsdien onderhouden door Gelderland, Holland en Utrecht. Van de kosten hiervoor nam Gelderland 27% voor zijn rekening, Holland 45% en Utrecht 29%.

De reusachtige krib ten zuiden van de Sterreschans en twee kribben aan de oostzijde van het kanaal werden in de periode 1782-1784 aangelegd en sindsdien onderhouden door Gelderland en Holland. Gelderland betaalde hieraan 27% en Holland 73%.

van deze maatregel betreft, kunnen wij het best het woord laten aan mr. S.J. Fockema Andreae, rechthistoricus en historisch geograaf<sup>3</sup>.

*Het stuk is te Berlijn uitgevaardigd op 24 Februari van het genoemde jaar en het heeft dus de aandacht gehad zoal niet van Frederik de Grote persoonlijk, dan toch van zijn hoogste staatsorganen.*

*Deze verordening, die zou gelden met terzijde-*

*stelling van alle oudere voorschriften van welke oorsprong ook, bevat in titel I enkele fundamentele bepalingen; in titel II de algemene bepalingen op de bestuursinrichting en de functionarissen (waarbij de aandacht valt op het voorschrift, dat de staats-Ober-Deichinspector alle schouwen moet bijwonen). Uitputtende regelingen aangaande de waterkering en waterlozing volgen; zeer moderné regelingen, waar*

*het dijksonderhoud voor gemene rekening wordt ingevoerd, een volkomen evenredigheid tussen belang en last nagestreefd, en een eind gemaakt wordt aan alle historische 'verkrege rechten' – gelijkheid van allen voor de wet. Alles is voorzien, voor eigen keuren of verordeningen is niet de minste ruimte gelaten. De rekeningen moeten op de geërfdn dagen afgelegd en daarna aan de Krijgs- en Domeinkamer te Kleef ter goedkeuring aangeboden worden – aan de 'Kammer', het landsheerlijke-absolutistische bestuursorgaan, niet aan de 'Regierung', het minder-ambtelijk bestuursorgaan, dat de Hoheits- en Justizsachen behandelt. En als er nu tóch eens iets voorviel wat in het reglement van 160 artikelen niet voorzien was – zou het waterschapsbestuur dan naar eigen inzicht mogen handelen? Gruwelijke gedachte! Dan – is voorgeschreven – zal de zaak door de Ober-Deichinspector met drie dijkgraven onderzocht worden en op hun rapport aan de Krijgs- en Domeinkamer worden voorgelegd, opdat deze beslisse! Hetzelfde geldt voor geschillen; de weg van rechte is absoluut uitgesloten, alles moet administratief behandeld en bij de Krijgs- en Domeinkamer (niet bij de Regierung) gebracht worden.*

### De onderhandelingen

In de jaren veertig van de 18e eeuw waren besprekingen begonnen over het herstel van de Spijkse Dijk (figuur 2, nr. 4). Deze dijk was in 1729 door de Kleefse regering opnieuw opge maakt, maar in de winter van 1740-1741 op verscheidene plaatsen doorgebroken. Kleef weigerde echter nu de dijk te herstellen omdat de kosten van het herstel niet opwogen tegen de waarde van het Spijk. Het overleg tussen Gelderland en Kleef had tot resultaat dat er een verdrag werd opgesteld over de aanleg van een nieuwe Spijkse Dijk. Gelderland zou van de kosten 3/4 deel voor zijn rekening nemen. Na overleg met Holland, Utrecht en Overijssel verklaarden deze zich bereid om tezamen met Gelderland het Gelderse aandeel op te brengen.

Vanaf 1751 werd veelvuldig overleg gevoerd over de verslechterde situatie in het gebied van de bovenrivieren. In 1760 werden Gelderland

en Holland het erover eens dat de bocht bij Herwen moest worden afgesneden. Zij probeerden nu ook Utrecht en Overijssel van de noodzaak hiervan te overtuigen. Overijssel toonde zich niet geïnteresseerd en Utrecht was een felle tegenstander van de doorsnijding, omdat ze meende dat hierdoor het Pannerdens Kanaal zou verzanden. Van 1762 tot 1766 werd het overleg voortgezet, maar zonder resultaat. In 1766-1767 vonden er zelfs twee grote conferenties plaats in Den Haag. Ondanks de aanwezigheid hierbij van de pas meerderjarig geworden en toen nog veel krediet hebbende stadhouder Willem V bleven de beide conferenties vruchteloos. Men werd het er alleen over eens om via de Staten-Generaal, die de buitenlandse zaken van de Republiek behartigde, in oktober 1767 een brief te schrijven aan de Pruisische koning waarin men in vage en zeer algemene bewoordingen de toestand van de bovenrivieren uiteenzette. De brief was zo vaag gesteld omdat men zelfs over de inhoud van de brief veel meningsverschillen had.

Ondertussen was de toestand van de bovenrivieren steeds verder verslechterd. Het gebied van Pannerden, Herwen en Aerdt lag nu al vier winters onbedijkt (figuur 4). De dijken ten oosten hiervan tot aan het Spijk waren grotendeels verdwenen zodat grote hoeveelheden water via de Oude Rijn konden stromen.

De brief aan de Pruisische koning had een onverwacht resultaat. Op 18 maart 1768 kwam er een lange brief terug met een uitvoerig 'Pro Memoria', waarin gedetailleerd werd opgesomd welke maatregelen in het gebied van de bovenrivieren nodig waren. Ook over deze brief ontstond het nodige gekrakeel zodat deze nog steeds onbeantwoord was in september 1768. Toen was de maat vol en overhandigde de Pruisische gezant de Staten-Generaal in Den Haag een brief waarin een ernstige waarschuwing was vervat. Berlijn liet weten dat de Kleefse 'cantons' de Lijmers, Huissen en Malburgen, steeds ernstiger bedreigd werden door het water en dat *sa Majesté se verroit obligée de prévenir V.H.P. quelle ne sauroit refuser au Bailliages voisins du Canton de Herven, la liberté de pourvoir a leur propre conservation, et perçant la digue, comme leur seul et unique recours* (met V.H.P. wordt de Staten-Generaal bedoeld). Het



dreigen met doorsteken van de dijken sloeg in als een bom. Als de dijk bij Huissen bijvoorbeeld werd doorgestoken, dan zou het gehele gebied tussen de Nederrijn en de Waal, inclusief de Hollandse Alblasserwaard door het water bedreigd worden. Doorsteken van de dijk in de Lijmers zou een watersnood in de Gelderse Achterhoek en Overijssel teweeg brengen. Er volgde koortsachtig diplomatiek overleg waarin Berlijn beloofde dat het doorsteken van de dijken niet direct zou plaatsvinden. Echter, zelfs ondanks het dreigement van Pruisen konden de vier provinciën het op een conferentie, die in het voorjaar en de zomer van 1769 werd gehouden in Den Haag, niet eens worden. Utrecht bleef dwarsliggen en Overijssel verscheen zelfs niet.

Toen geschiedde de lang verwachte ramp. Op 27 en 28 december brak de dijk bij Huissen door. Het gehele gebied tussen Nederrijn en Waal werd tot aan de Diefdijk diep onder water gezet. In januari schreef het bestuur van het ambt Overbetuwe een brief aan de magistraat van Huissen, hun collega's, onder wiens beheer het betreffende doorgebroken dijkvak stond. In deze brief werd voorgesteld gezamenlijk maatregelen te nemen om de dijkdoorbraak provisorisch te dichten — te beringden dus — en om over het definitief herstel in gezamenlijk overleg te treden. Het bestuur kreeg echter uit Huissen een bijzonder koele brief terug. In deze brief werd het ambt Overbetuwe op het volgende gewezen<sup>4</sup>:

*Maar terwijl de Magistraten der Steeden van den Lande van Cleve onder de Hoogloffelijke Coninklijke Krijgs en Domaine Camer staan, en over alle Dycken door syn Coninklijke Majesteit een Over Dyck inspecteur aangesteld is, zonder wiens goedvinden en approbatie niets van belang aan den Dycken kan uitgevoerd worden, en die ook reeds den doorbraack besigtigd heeft, soo kunnen wij Ons voor de hand nergens toe declareren, maar moeten in deezen positieve Ordres van Cleve verwagten. Zullende inmiddels niet manqueren, om Uh. Gestrenge Missive aan de Coninklijke Krijgs en Domaine Camer in te senden. Wy twyffelen egter zeer, dat deesen Doorbraack vooreerst zal beringt of ten vollen hersteld worden en wel so lange de Dorpen van Herwen en Aert zullen onbedykt*

*blyven, ...*

De brief van de magistraat van Huissen, als ondergeschikt Pruisisch bestuurslichaam, gaf aldus exact het standpunt van Berlijn weer. Hoewel het ambt Overbetuwe direct boden naar Kleef zond voor overleg, weigerde de Kleefse Domeinkamer hierop in te gaan, omdat herstel nutteloos was zonder dat er iets aan de situatie van de bovenrivieren werd gedaan. Zelfs de haaldelijke mededeling *als zijnde 't Ampt Overbetuwe een separaat college het welke met de werken van Herwen niets gemeen hadde mocht niet baten*.

De doorbraak bij Huissen leidde er echter wel toe dat tussen Gelderland en Holland druk overleg werd gevoerd. De beide gewesten besloten op 8 maart 1770 om Utrecht verder links te laten liggen en de koning van Pruisen te verzoeken met hen in overleg te treden en te confereren over de situatie van het gebied van de bovenrivieren. Blijkbaar was dit besluit spoedig ook in Kleef bekend, want op 13 maart reeds schreef de Domeinkamer aan het ambt Overbetuwe dat deze nu wel bereid was over de doorbraak bij Huissen overleg te voeren. Op 9 april vond dit overleg plaats. Er werd besloten dat op 'Nederlandse' kosten die dijk hersteld zou worden en dat op voorhand het doorbraakgat meteen beringd zou worden. Definitief herstel zou pas geschieden als de bovengenoemde conferentie tussen Gelderland, Holland en Pruisen een positief resultaat zou opleveren. Deze conferentie werd in mei 1770 te Arnhem gehouden. De Pruisische delegatie bestond wederom uit leden van de Kleefse Krijgs- en Domeinkamer. Toen zij op deze conferentie ook de doorbraak in Huissen ter sprake wilden brengen, verklaarden de 'Nederlandse' afgevaardigden, vermoedelijk tot verbazing van de Pruisen, dat ze over deze waterschapszaken geen enkele zeggenschap hadden. Door meningsverschillen over futiliteiten tussen Gelderland en Holland onderling werd de conferentie een mislukking. Bijgevolg bleef de dijk bij Huissen dus ongerepareerd. Tot overmaat van ramp brak begin december 1770 ook de eveneens op Pruisisch gebied gelegen Lijmerse bandijk door. Ook deze zou niet hersteld worden als niet afdoende maatregelen voor het gehele gebied van de bovenrivieren werden getroffen. Op een nieuwe

conferentie in april 1771, tussen Gelderland, Holland en Pruisen belegd op deemoedig verzoek van de 'Nederlandse' gewesten, kwam men eindelijk tot overeenstemming. De bocht bij Herwen zou worden afgesneden, de bovenmond van de Oude Rijn verruimd, de Spijkse Dijk verstevigd, de IJssel van een nieuwe bovenmond voorzien en er zou ook de nodige zorg worden besteed aan de bovenmond van het Pannerdens Kanaal. Al deze werken werden in de periode 1771-1785 uitgevoerd. Al de verlangens van Pruisen werden dus ingewilligd. Nu kon ook de dijkdoorbraak bij Huissen definitief gedicht worden<sup>5</sup>.

### Besluit

Het verloop van de onderhandelingen over het gebied van de bovenrivieren overziend, wordt duidelijk, dat pas onder Pruisische druk de zo sterk aan hun soevereiniteit hechtende Nederlandse gewesten het eens konden worden over de uitvoering van werken tot verbetering van de toestand in dit gebied. Daarentegen bleek ook dat in de eenheidsstaat Pruisen de leden van dezelfde Kleefse Domeinkamer belast werden met de onderhandelingen over een doorgebroken dijk met het ambt Overbetuwe als met de onderhandelingen over een algehele verbetering van de bovenrivieren met de soevereine gewesten Gelderland en Holland. Al dit overleg resulteerde dan ook in twee verdragen. Een tussen de Pruisische koning en de provincie Gelderland en Holland en een tussen de Pruisische koning en het ambt Overbetuwe. Het prachtig gekalligrafeerde document in het archief van de Overbetuwe, ondertekend door Frederik II de Grote en de ambtbestuurders van de Overbetuwe, waarin het tweede verdrag

geratificeerd werd is een fraaie getuigenis van dit verschil in staatsinrichting tussen Pruisen en de Republiek der Verenigde Nederlanden. Dat verschil in staatsinrichting is een complicerende factor geweest bij het bereiken van overeenstemming over de aanleg van waterstaatswerken in dit grensgebied.

### Noten

---

1. Dit artikel is een uitbreiding van mijn proefschrift: 'Aan de Wieg van Rijkswaterstaat. Het graven van het Pannerdens Kanaal'. Zutphen, 1976. Voor een gedetailleerde beschrijving van de uitgevoerde werken verwijs ik dan ook naar dit geschrift.
2. Paul Gelinsky, *Ausbau des Rheines vom Main bis zur niederländischen Grenze*. In: *Der Rhein, Ausbau, Verkehr, Verwaltung*, Duisburg, 1951, pp. 147-148.
3. S.J. Fockema Andreae, *Studiën over waterschaps-geschiedenis, VII. Grensproblemen aan de bovenrivieren*. Leiden, 1950, pp. 24-25. In dit deeltje worden de waterschapsproblemen behandeld van de Maaskant in Noord-Brabant en het ontstaan en de geschiedenis van de waterschappen in het Gelders-Kleefs grensgebied. Voor een levensbeschrijving en wetenschappelijke betekenis van S.J. Fockema Andreae zie: M.W. Heslinga, *In memoriam S.J. Fockema Andreae*. In: *Geografisch Tijdschrift* 3 (1969), pp. 203-207. H. van der Linden, S.J. Fockema Andreae. In: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 15 (1983), pp. 174-184.
4. *Archief Polderdistrict Overbetuwe, 1400-1838*, Inv. Nr. 672.
5. Het herstel van de doorbraak en de versteviging van de overige dijken op Huissens grondgebied kostte f 80.000,-. Deze kosten werden niet alleen door het ambt Overbetuwe gedragen, maar ook door de meer benedenwaarts gelegen waterschappen, inclusief die aan de Linge in Holland. Er werd tevens bepaald dat de schouw over de dijk in het vervolg gevoerd zou worden door het ambt Overbetuwe volgens het Gelders dijkrecht.